

A POZSONYI PRÍMÁSI KERT.

I. Lipótnak a német-római birodalom fejévé történt megválasztása (1658 augusztus 1) után, mint az szokásban volt, a kisebb német fejedelmek egymásután kérelmezték az új császártól hűbérük megújítását. Vilmos, szász-weimari herceg háromtagú követséget küldött Bécsbe a megerősítés kieszközlése végett. E követség egyik tagja „zu seiner Privat Curiosität“ naplót vezetett úti élményeiről és tapasztalatairól s ebben érdekesen írja le azt a látogatást is, melyet a követség, Bécsből kirándulva, Pozsonyban tett. A városra vonatkozó feljegyzések túlyomó részét a primási kert leírása teszi; nyilvánvaló, hogy a naplóvezetőre ez volt legmélyebb hatással. Az a körülmény, hogy a naplót egy távrolól jött idegen kifejezetten csakis magánhasználatra írta, kezessége nyujt a leírás őszinteségére s ezáltal hitelességére nézve is. Később a naplót írójának fia, Johann Joachim Müller, mégis kiadta „Entdecktes Staats-Cabinet“ című munkájának második kötetébe foglalva, Jénában, 1714-ben. A pozsonyi primási kertnek ottan olvasható leírása bennünket több szempontból rendkívül közelről érdekel. A németnyelvű szöveg fordítása így hangzik:

„Bár az érseki palota a városban áll, a mostani primás nem lakik ottan. Az Archiepiscopus Strigoniensis, vagyis esztergomi érsek, ki mostanság Lippay úr — méltóságánál fogva pedig hercegi rang és cím illeti meg —, a városon kívül szép nyári palotát építtetett s hozzá nagykiterjedésű kertet rendeztetett be. A palota hosszú épület, mögötte nyílik a kert s ebben szép, nagy galériák és szőlővel befuttatott és boltozott sétautak vezetnek. A bejáratától jobbra szépen szegélyezett, négyszögletű halastó terül el, rajta különböző fajtájú török récék és egy hattyú, melynek párja csak nemrég pusztult el. Minthogy a primás a György nevet viseli, a halastó közepén a lándzsás Szent György lovagnak életnagyságú, kőből faragott szobra áll a sárkánnyal. Innen a kertész ahhoz a quartierhez vezetett, hová az úgynevezett narancs-, vagy melegházból az olaszthoni fákat, növényeket rakják ki. Volt ott mindenféle gyümölcsöző fa, gránátalma, citrom, narancs, babér stb., számszerint 167, többnyire vörösre festett és zöld vaspántokkal ellátott vederben. E valóságos erdőcskékben még 780 minden fajtájú, kis és nagy, égetett agyagedény állott, márványszerűen barnára, zöldre és tarkára festve; az ilyeneket az újrakeresztelők (anabaptisták) égetik. Némelyiken aranyozott angyalfej van, bár, ami az ábrázolást illeti, ezeket az újrakeresztelők nem szívesen készítik. A többi ritka növény között volt áloe is, hosszú, hegyes, a széleken tövissel ellátott, húsos levelekkel, körülbelül másfél rőf magas, amely állítólag minden hetedik esztendőben hoz egyetlen virágot. Leveleit a török asszonyok vízbe teszik s rothadni hagyják, azután pedig a fennmaradó vékony rostokból vásznat szőnek a török ruhákhoz. A kertben összesen 24 nagy és 3 kisebb quartier van, valamennyi tele idegen növényekkel, virágokkal, gyógyfüvekkel és más ritkaságokkal. Labirintus is van itt. Néhány quartierban hatalmas alma- és körtefák állanak, a legkülönbözőbb és ritka fajtákból. Item barna- és

ezüstszínű muskotályalmák fái. A szőlővel befuttatott galériák egyik végétől a másikig tekintve, szép perspektivikus festmények láthatók. A quartierokban és a labirintusban különböző, magas és festett oszlopok állanak, melyeken mindenféle színű égetett zománcsal ellátott gömbök vannak, kisebbfajta tökök nagyságában. A kertnek a püspöki palota melletti részében hasonlóképen szép galériákat s bennük terjedelmes festményeket láttam, úgymint Amphion, Orpheust és néhány összezsapást törökök és magyarok között. A kert felső sarkában, balra van a Parnassus, a másik sarokban, vagyis jobbra az eremitorium, a remeteség; a kert közepén pedig a kéjlak áll, benne a művészi vizijátékkal. A Parnassus tetején a Pegasus-lé szárnyal; alatta, körül a hegyen, a múzsák és erdei istenek, mindenféle instrumentummal, dobokkal, harsonákkal, hegedűkkel, pásztor sípokkal. Mindezeket a művészi vizijáték tartja mozgásban s még hozzá olyan hangokat adnak, mintha az ember igazi zenészeket hallana. Annál is inkább úgy rémlik ez, mert az istenségek a muzsikáláshoz használt valamennyi tagjukat mozgatni tudják. Az eremitoriumban Szent Jeromos óriási, kőből faragott alakja fekszik, amint egyik kezével a keresztet tartja maga elé mögötte az oroszlánt szintén kőből faragták ki. Ugyanitt különböző barlangok és sziklahasadékok vannak, grották módjára cseppkövekből alakítva, régi fűzfatorzszekkel és zöld mohával borított, korhadó fákkal. Az ajtócskák csak vastag bőrből készültek. A mennyezet boltozatos s mindenféle kövek meredeznek róla, mintha csak most akarnának alázuhanni de máskülönben is komor és félelmetes az ottlétel. A bejárat egyik oldalán áll Paulus Eremita, ki 16. évétől 113 éves koráig egy barlangban élt s egy kutaeskából és egy pálmafáról szerezte élelmét és ruházatát. Kőből faragott fóliáns van előtte s abba ír. A másik oldalon látható Albertus, előtte szintén hasonló könyv fekszik. Hátrább, balra egy magyar király, névszerint Salamon, akinél a híres udvari bolond, Marcolphus élt, s akit háborúban elűztek, nyomorúságba kergettek, úgyhogy azután a pusztaságba vonult s állítólag ott halt meg 1075-ben. Mellette egy halálfőn aranyozott koronával s ugyanott kosárka függ, benne kenyérral, mely napi eledele volt. Jobbra ül Rosardus, egyik kezét halálfőn nyugtatva; fogadalmat tett, hogy nem fog aludni s ezért feje mellett köröskörül tojásnagyságú kövek meredeznek mint megannyi hegyes fulánk és tövis, hogy ha elszunnyadna s fej lehanyatlanék, ezekben a kövekben megüsse magát, az ösztökék megszúrják s ismét felébresszék. Tovább balra, egy sziklás kápolnácskában, vagy barlangban látható Szent Antal, a tiszteletreméltó szentatyja és eremita hófehér hajjal és hosszú szakállal, mellette halálfő, körülötte a legkülönbözőbb ördögök, melyek egykor rárontottak, ő azonban nem törődött velük s remeteségében halt meg, állítólag 105 éves korában, anno 355. Van itt azután egy másik barlangban egy oltár, rajta fehér márványból készült feszület, kétoldalt Máriával és Jánossal. Leghátul, elkülönített barlangban ahová belépni nem lehet s ahová egy állítólag 50 dukátért vásárolt vitrum concavumon, vagy microscopiumon át kell benézni, látható 13 öreg apa és 5 apátnő, közöttük Paphnutius, Onuphrius, Mária Magdaléna, egyiptomi Mária, Klára, szinte emberfölötti nagyságban, egyik a másik mellett. Csodálkozva láttuk ezeket, minthogy a barlang alig félig olyan nagyra látszott, mint a benne mutatott képek. Ámbár nagy titokban szokták tartani s nem egykönnyen mutatják meg valakinek, hogyan van az ott belülről mind elrendezve, mégis, megállapodva egy kilátásba helyezett recompe-

satióban, vezetőink kinyitották az ajtót s ekkor kitűnt, hogy a valóságban alig tenyérnyi magas alakok kis korongon állanak. E kéjlak kapujának két oldalán két, drótból és kőből készített, befestett férfialak áll, muskétával és kelevézzel; Passauban készültek 40 forintért. Bent köröskörül hét fülke van, három nagyobb, négy kisebb. Minden ilyen barlangszerű fülkében egy-egy erdei istenség szobra foglal helyet. Körben tükrök vannak elhelyezve; más-más formájúak s így mindegyik más képet ad, mint a többi. Az egyik alak fejnélkülínek látszik, a másiknak szemei hiányzanak, a harmadiknak csak egy, a negyediknek négy vagy több szeme van, az ötödik felfordítva tartja fejét, a hatodiknak csak fél feje van; de láttunk ott még több furesaságot is. A víz középről szökik a magasba, a kéjlak és a rajta álló ember magasságáig, összesen 19 öl magasra, mindegyiket 6 lábbal számítva. Lakosztályából az érsek a középső átlós galérián át egyenesen e művészi vizijátékra lát ki, valamint egy tükörrre, mely a szoba ablakába állított két gyertyatartót tizenhatszorosan mutatja. — E rezidencia mellett szép kápolna van; állítólag egész Magyarországon nincsen hozzá fogható.“

A pozsonyi primási kert világhírét nem törölték el a századok, de legközvetlenebb és leghitelesebb leírása ebben az elrejtett, eddig sehol sem méltatott naplófeljegyzésben maradt az utókorra. Midőn 1735-ben Bél Mátyás nagy művének, a *Notitia Hungariae Novae* címűnek első kötetét megjelentette, már csak a pusztulásnak indult nagyszerűségről tudott beszámolni. Nem az eleven, naiv megfigyelés, hanem a történeti visszatekintés hangján, a földrajzi író szabatosságával szól, de éppen ennél fogva egészíti ki igen szerencsésen a német utazónak háromnegyed évszázaddal korábbi leírását. Tőle tudjuk meg a következőket:

A kert tulajdonképeni megalapítója Forgács Ferenc esztergomi érsek volt, ki a városon kívül kis nyári lakot építtetett, hogy ott az egyház-kormányzás gondjait időnkint kipihenhesse. 1615-ben bekövetkezett halála megakadályozta őt abban, hogy ezt az egyszerű üdülőhelyet, melyet Borromeo Szent Károlyról nevezett el, a hercegprimás méltóságának megfelelő méretekre és fényre emelje. Utódai, Pázmány Péter és Lósy Imre sem fordíthattak gondot annak továbbfejlesztésére, mígnem Lippay György személyében olyan férfiú jutott a primási székbe (1642—1666), kiben kiváló államférfői képesség, az ellenreformáció szolgálatába állított rendkívüli erély mélyen megalapozott, szinte családi hagyományként jelentkező művészi érzékkel egyesült. Ő neki volt köszönhető, hogy a törökdúlta ország akkori siralmas helyzete mellett ilyen, európai viszonylatban is nagyjelentőségű kertművészeti alkotás létesülhetett az ország fővárosában. A primás hasonló nevű unokaöccse a maga korában megbecsült művész volt; kitűnik ez abból, hogy Lipót Vilmos főherceg bécsi gyűjteményének 1659-ben felvett leltárában már szerepel négy viaszrelief az évszakok életképszerű ábrázolásával, „von einen vngarischen Caualier Nambens Lippay gemacht“, s e darabokat ma is őrzi a bécsi Művészettörténeti Múzeum. Ez a fiatalabb Lippay György 1663-ban kiadott rézmetszetén megörökítette az akkor teljes pompájában álló pozsonyi kertet. Bél Mátyás latinnyelvű leírása főleg a metszetet veszi alapul, de még autopsziára is hivatkozhat; minthogy, mint mondtuk, több tekintetben kiegészíti a Müller-féle leírást, legfontosabb részét fordításban itt adjuk:

„A kert fekvése rendkívül vidám és nyájas; egyrészt a meredek szőlő-hegyek lábáig terjed, másrészt kelet és dél felé a kilátás teljesen szabad.

A régibb résznek, vagyis a főépületnek kétoldalt egy-egy hosszú előépítménye van; míg a főhomlokzat a kertre néz, ez a két szárny egy udvart zár be, mely a királyi útra nyílik. Két kapu vezet be: a külső a Boldogságos Szűznek szobrával és a Lippayak nemesi címerével tűnik fel, a másik, a belső, a főépületbe nyílik s azon át egyenesen a kert legszélesebb sétaútjára visz. Ez utóbbival átellenben, mintegy kétszáz lépésnyire, vagy még távolabb, vízi erőmű volt, mely Lippay metszete szerint nemcsak nagyszerű, hanem egyenesen bámulatos volt; de ebből ma már (1735-ben!), a pompás épületen kívül semmi sincs meg. Az épület hatalmas külseje vallásos tárgyú festményekkel ékeskedett; belsejében, rejtett csövekből, innen is, onnan is nagy hirtelenséggel vízsugarak törtek elő, melyek ugyancsak megráfálták a mit sem sejtőket. A tornyos épület tetején Sámson alakja állott, jobbával a szamar állkapcsát emelve, melyből tizennyolc láb magasra szökött fel a víz; sőt a földtől számítva ez a magasság ötven lábat tett ki. Szent Rozália szobrán kívül a felső emelet díszítése szatírokból, más effajta festményekből és a falba mesterileg beillesztett óriási tükrökből állott. Kétoldalt a hajlékony ajtócskák ma is megvannak. Innen jobbra, a kert ugyanezen részében volt a Parnassus, rajta a Pegasus, melynek patáiból csalfa vízsugarak törtek elő, s ugyanott Apollo és a múzsák szobrai. Szemben, északra, gondozatlan külsejű remete, úgynevezett anachoreta szobra volt látható. A vízmű és a palota közötti terület két félre oszlott; a nyugati rész a pompás és válogatott gyümölcsöskertet foglalta magába, míg a keletre néző másik részt huszonnégy, egyenlő tágas lugas határolta. Ezeket sétautak választották el, melyeket a nyírott lombok részben beárnyékoltak, részben szabadon hagytak. Mikor tehát leginkább izzott a nap, itt volt a legalkalmasabb sétahely. A palotához közelebb eső ágyakat virágokkal ültették tele, játszi tarkasággal, olasz szokás szerint festményhez hasonlóan, különbözőképen vezetve a mintákat. A palota kapuja előtt két kútból ismét vízsugarak szökeltek s a látvány annál kellemesebb volt, mert napsütésnél mindkettő szivárványszínt játszott. Mindegyiket hármás medencével látták el. A legfelsőben egy-egy vízöntő állott, itt a fiatal Tóbiás, ott egy más ifjú képében, ez a kívánt halat, az pedig a térdére eresztett pástorsípót tartotta; mindkettőből huszonnégy lábnyi magasba szökött fel a vízsugár. De volt itt még több mulattató kút is. Ezek között legkiválóbb bizonyára a szirének kútja volt, melyről Lippay így ír: „Az alantabb fekvő galériában, a sziklás hegynél hallható a szirének éneke; együtt játszik velük fúvószerén egy dudás s ez locsolással tréfálja meg az ott állókat.” De azt sem lehet utoljára hagyni, hogy az alsó sétatér egy elhagyottabb helyén romok voltak, melyeket avatott munkával a római romok hasonlatosságára készítettek. Ezekon mindenféle madár ült s különböző hangokon oly remek összhangzással énekelt, hogy az élő madarakat is oda vonzotta. Ma is megvan még a halastó, Szent György vértanú szobrával, amint a háromfejű szörnyeteget általveri; ám az utóbbi már nem hányja a vizet, melyet azelőtt kítartott szájaiból bőven ontott. Mindezekon kívül megemlítendő a kőkorlattal körülvett kerti labirintus; igen kellemes tartózkodási hely volt ez, mert tornyos és esinos tető véde a nap ellen. Három bejárója volt, cserjés falakkal elválasztott útvesztője pedig csaknem számtalan. Így hát olyan utat tett meg benne az ember, amely éppen elegendő volt egy sétára. Mindez a sok gyönyörűség, húsz évi munkával, Lippay primás költségén állott elő.“

Még egy hiteles, egykorú emléke maradt e bámulatos s a maga nemé-

ben Magyarországon páratlan alkotásnak. A primás testvéröccse, Lippay János jezsuita atya, öregségében a pozsonyi primási udvarban élt s ott minden szabad idejét kedvenc szenvedélyének, a kertészkedésnek szentelte. Több kertészeti szakmunkája közül első helyen áll a magyar nyelven írott „Posoni Kert“, mely a primás költségén jelent meg (az I. könyv Nagyszombatban 1664-ben, a II. könyv ugyanekkor Bécsben, a III. könyv Bécsben 1667-ben). Később ez a rendkívül érdekes munka még több kiadást ért meg. Szinte rajongó szeretet és odaadás hangján foglalkozik a pozsonyi primási kertben pazar sokféleséggel összegyűjtött „virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel és kerti csömötékkal“. Egyszersmind részletes gyakorlati útmutatásokat ad a kertészek számára. Minthogy a szerző éppen ezeket az oktatásokat tartja munkája legfontosabb részeinek, a kert építészeti, szobrászi és festészeti díszeiről, valamint a vízművekről csak keveset szól. De ő is említi pl. a lugasokat tartó, faragott oszlopok és karók tetejére helyezendő „külömb külömb-színű mázos gombokat“, melyeket „kivált-képen az új-keresztények“ készítenek. Ajánlja: „Az lugasoknak végein a' kő-falra, vagy deszkából csinált táblákra, szép prospectusokat, és képeket írhatni; hogy hosszúaknak láttassanak“. Bőven foglalkozik a kerti labirintusok tervezésével is.

Az a kép, melyet e közvetlen leírások szolgáltatnak, azt mutatja, hogy a pozsonyi primási kert a XVII. század főúri parkjainak olasz eredetű, Európa-szerte elterjedt típusához tartozott. A képzőművészetek egykorú romanizmusának ez a kísérő jelensége természetesen a közeli ausztriai és délnémet területeken is létrehozta a maga hasonló kertművészeti alkotásait. Ilyen volt a bécsi Neugebäude kertje, melyet II. Miksa készíttetett; ez azonban már 1600 körül pusztulásnak indult. A prágai Belvedere kertje Rudolf császár elhatározásából s minden kuriózum iránti előszeretetéből született; ma is áll még ott az ú. n. éneklő kút. Amiként Rudolf Olaszországból, Spanyolországból és Ázsiából hozatta a gránátalma-, citrom-, narancs- és a többi, legkülönbözőbb ritka fajtájú fákat, úgy a pozsonyi primási kert rengeteg exotikus növényének is ilyen módon kellett magyar földre kerülnie. Geometrikus ágyak, grották és szobrok tekintetében különösen gazdag volt a heidelbergi kastély kertje. (Ismerteti M. L. Gothein: *Geschichte der Gartenkunst*, II. köt. Jena 1924.) Mindezek egykori pompájáról ma is még megközelítő fogalmat adhat a Salzburg melletti Hellbrunn parkja, ha eltekintünk a több ízben, részint francia, részint angol szellemben keresztülvitt átalakításaitól. Ez a park Marx Sittich salzburgi hercegérsek pompaszeretetének köszöni létrejöttét (1613—1615). A szigorú tengelybeli megfélelések, a nagyra varázsolt perspektívák, a szimmetrikusan elrendezett, mintázott virágágyak és kővel szegélyezett vízmedencék, komor, árnyas sétautak és napsütötte, ezer színben égő távlatok, a növényzet mesés változatossága, díszkapuk, díszkutak és labirintusok, Belvederek és Eremitoriumok, vadregényes cseppkőbarlangok és a dekoratív szobrok roppant tömege, különböző automaták, játszi fantáziával kieszelt vízi tréfák, optikai és akusztikai csalódások — mindez és más számtalan ötlet, közös sajátja volt a hellbrunni és a pozsonyi parknak. (Hellbrunnra vonatkozólag l. az *Österreichische Kunsttopographie* XI. kötetét, Bécs, 1916.) A szellem bizarrsága és fantasztikuma nem tudott határt tartani az antik mitológia és a kereszténység fogalomvilága között s a legkülönbözőbb elemeket páratlan egységbe forrasztotta. Mindaz, ami önmagában megmosolyogni való

mesterkéeltségnek tűnik, ebben az örökmozgalmas, csobogó, zúgó együttesben a korszellem megnyilvánulásának értékére emelkedik.

Csodálatos kettősség jellemezte annak a kornak az emberét. A magyar alkotmányosságra nézve legválságosabb időkben, oly körülmények között, melyek a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezettek, a szakadatlan ellenreformációs küzdelmek mellett és a törököknek egészen az osztrák határig erő támadásaival egyidőben Magyarország primását pihenő óráiban a mesészerű, tündéri illúziók kertje szórakoztatta.

A magyar kertművészetnek első nagyszerű emléke mint nyitány jelenik meg a későbbi, többnyire francia szellemen fogant kertkonceptiók, mint a Batthyányak körmendi, a Koburgok szentantali, az esztergomi érsekek püspöki parkja, gr. Barkóczy Ferenc egri püspök Eger melletti Fuorecontrasti nevű kastélyának kertje, valamint az eszterházi és kismartoni parkok előtt. (L. ezekre nézve: Számadó János: Régi magyar kertek, parkok. „Magyar Figyelő“, 1911.) Sajnos, éppen ez a nyitány semmisült meg úgy, hogy csak a fenti leírásokból lehet egykori nagyszerűségére következtetni. Már Bel Mátyás korában erősen látható volt rajta az idő pusztítása. Ezt megelőzőleg Keresztély Ágost, a szász kardinális jelentékeny változtatásokat tett a kert berendezésében. Az a helyreállítási munka, melyet gróf Esterházy Imre hercegprímás (1725—1745) kezdeményezett, nem tartóztatta fel a pusztulás folyamatát. Ma a primások egykori nyári palotája még fennáll, de régóta katonai célokat szolgál; a Lippayak kertje azonban visszahozhatatlanul áldozatul esett a változott idők meg nem értésének. *Pigler Andor.*

SZÉP TAVASZ, BOLDOG SZERELEM.

*Szivemet hozzád emelem,
Szép tavasz, boldog szerelem.*

*S búcsút veszek már tőled én,
Az elbocsájtott vőlegény.*

*Én még a régi én vagyok,
Szememből régi fény ragyog.*

*Az elbocsájtást megbocsájtom,
Ha szép karod még egyszer átfon.*

*Ó, szép tavasz, csókolj meg en-
[gem,
Ki himnuszod hódolva zengem.*

*Sőt megbékélten távozom,
Még sorsomat sem átkozom.*

*Te, boldogító szerelem,
No, játszadozzál még velem.*

*Szeliden távozom örökre,
Mint őszi lomb lehull zörögve.*

*S nem zengnek himnuszok, dalok,
Bézárul ajkam, meghalok.*

Páthi Ferenc.